

Viiped tulenevad sageli pantomiimilistest üldtuntud liigutustest, millega väljendatakse tundeid ja hoiakuid.

Eesti viipekeele õpetamisest ja õppimisest

R e g i n a T o o m

TÜ eripedagoogika magister

M o n i k a T r ü k m a n n

TÜ eripedagoogika magistrant

Iga uue keele õppimine on tutvumine uue kultuuriga, seepärast peab viipekeele õppija tutvuma ka kurtide kultuuri põhialustega.

Kuigi viipekeelel ei ole Eesti Vabariigis õiguslikku staatust, loovad haridus- ja sotsiaalvaldkonnas vastu võetud seadused ja määrused võimaluse rakendada seda nii kurtide õpetamisel kui ka viipekeele tõlketeenuse pakkumisel. Kui varem oli viipekeel kättesaadav vaid kurtidele ning nendega seotud inimestele, näiteks nende kuuljatele lastele, siis nüüd on viipekeele kasutusvaldkond ja õppimisvõimalused oluliselt laienenud. Viipekeele kasutamine kurtide õpetamisel ja viipekeeletoolkide avalikud esinemised on suurendanud huvi eesti viipekeele õppimise vastu. Nii kurte kui ka kuuljaid viipekeelt õppida soovijaid on oluliselt rohkem, kui on mahtunud keeleõppe rühmadesse.

Eestis on viipekeelseid kurte ligikaudu 2000. Kurtide perest pärit kurtid lapsed (5% kurtide koguarvust) omandavad viipekeele emakeelena, kuid kuuljate vanemate kurtidel lastel (90%) tuleb seda kurtide kogukonda kuuluvana õppida esmakeelena. Eesti viipekeelt õppeainena on kurtidel võimalik õppida vaid Tallinna Kurtide Koolis. Kui kurtid on keelelis-kultuurilise vähemusgrupina ühiskonnas tunnustatud, on üsna loomulik, et õpitakse teadlikult ka kogukonnas kasutatavat viipekeelt. Järelikult eeldab viipekeelsete kurtide sotsiaalne toimetulek ühiskonnas ja edasiõppimine integreeritud vormis koos kuuljatega viipekeeletoolkide olemasolu. Viipekeeletoolkide kutsealane professionaalsus on

omakorda seotud hea keeleoskusega. Enamik seni töötavatest tõlkidest on viipekeele omandanud kas kurtide kogukonnas kasvades (kurtide vanemate kuuljad lapsed) või huvist tulenevalt lühiajalistel kursustel. Ülalpool nimetatud muutuste tulemusel vajavad lisaks kurtidele viipekeele head oskust oma erialatöös ka kurtide laste õpetajad, viipekeeletoolkid ning oma lastega suhtlemiseks ka kurtide laste vanemad, samuti lähisugulased, töökaaslased, sõbrad, tuttavad jt. Üha enam tunnevad viipekeele kui võõrkeele õppimise vastu huvi inimesed, kes ei puutu kurtidega otsest kokku, nt eri teaduseharude tudengid, keeleteadlased jt. Peale eespool nimetatute kasutavad ja kohaldavad vii-

VIIPEKEEL

peid kõnet toetava abivahendina ka logopeedid erinevate puudegruppide keelearenduses ja rehabilitatsioonis.

Kui USA-s ja paljudes Euroopa riikides on viipekeele kasutajatele korraldatud õpetust väga erineval tasemel kuni kõrgkooli magistriõppeni välja, siis Eestis on see soovijatele kättesaadav vaid mõnel regulaarsel kursusel (Tartu Ülikool, Tallinna Pedagoogiline Seminar, Tallinna Kurtide Kool) ning mitmel lühija pikemaajalisel kursusel (Eesti Kurtide Liit, Kuulmispuuetega Laste Vanemate Liit, Eesti Viipekeele Tõlkide Ühing).

Kahjuks peab tõdema, et vaatamata ligi 15-aastasele tegevusele, õpetatakse viipekeelt peamiselt projektipõhiselt, õpetamise kvaliteet on suhteliselt madal ning kõikum. Võrreldes teiste maade viipekeelte (soome, rootsi viipekeel jt), õpetamisega teeb Eesti viipekeele õpetamise keeruliseks ennekõike eri gruppidele ja tasemetele välja töötatud keeleõppe süsteemi puudumine. Viipekeele õpetamist takistab viipekeele oskustasemete kirjelduse, standardiseeritud õppekavade, korralike metoodiliste õppematerjalide ja sõnaraamatu puudumine. Koolituse arendamist ja õppematerjalide väljatöötamist raskendab eesti viipekeele vähene uuritus. Kõik see võib perspektiivis eesti viipekeele arengule ohtlikult mõjuda.

On ilmne, et igasuguse keele õpetamise ja õppimisega on seotud palju inimesi, see ei haara mitte ainult keele õpetajaid ja õppijaid, vaid ka haridusametnikke, metoodikuid, õppematerjalide koostajaid jt. Eesti viipekeele arendamine ja selle õpetamise koordineerimine on jäänud riigi huviorbiidis tagaplaanile ning seda on arendanud vaid kolmas sektor, kes otseselt tunnetab vajadust keeleoskuse järele.

Viipekeele õppimise eesmärgid

Põhjustest sõltumata on igasuguse keele õpetamise põhieesmärk õppija keele- ja suhtlemispädevuse arendamine, pidades silmas tema keelelisi teadmisi ehk keeleoskustaset ning õppimise motiivatsiooni, st kas keeleõpe tuleneb vajadusest, huvist või kohustusest. Seega on oluline viia õppimise eesmärgid vastavusse õppijate huvide, eelteadmiste ja oskustega ning keeleoskustasemele tuginedes ehitada üles ainekavad. Ollak-

se seisukohal, et ka viipekeele kui teise keele õpetamisel tuleb lähtuda mis tahes võõrkeele õpetamise põhialustest, kuid arvestada visuaal-motoorse keele olemust ja kurtide kogukondlikust kultuurist tulenevat eripära.

Viipekeele õpetamine erineb sõltuvalt sellest, kellele on õpetus suunatud, mis-sugusel tasemel on õppija keeleoskuse varasem tase (alg-, iseseisva või vilunud keelekasutaja tase ehk A-, B-, C-tase) ning missugused on õppija vajadused.

Sarnaselt Ameerikaga, kus viipekeele kui võõrkeele õpetamisele pandi alus kõrgkoolides just eripedagoogika haldusalas 1960.–1970. aastatel, hakati ka Eestis viipekeelt õpetama kõrgkoolis, ehkki kolmekümneaastase hilinemisega. Tol perioodil käsitleti kurtust ka USA-s pigem puudena ning viipekeele õpetamisel ei väärtustatud kurtide kooskonna kultuuripärandit ega ameerika viipekeele (*American Sign Language*) lingvistilise struktuuri rikkust. Sellest tulenevalt pidasid S. ja P. Wilcox (8) ainuvalikult viibeldud keele (suulise keele visualiseeritud vorm, *Signed English*) õpetamist. Inglismaa spetsialistid nägid selles positiivset mõju kurtide suulise kõne arendamisele. Nad leidsid, et kui kurt suhtleb kuuljaga, kes viipliesel toetub keele grammatikale, aitab see kaasa kurdi suulise kõne arengule. Sõnade samaaegne markeerimine viibete abil on võimalik seetõttu, et viibeldakse ja kõneldakse eri modaalsustes.

Koos keele uurimise arenguga on muutunud rõhuasetus õpetuses. Enam pööratakse tähelepanu keele lingvistilistele aspektidele ja kurtide kultuuripärandile. Viipekeele kui võõrkeele õpetamine mujal maailmas on muutunud mitmekülgsemaks ja teaduslikumaks.

Sarnast tendentsi võib märgata ka Eestis. Tartu Ülikooli eripedagoogika osakonnas alustati visuaal-manuaalse keele õpetamisega 1990. aastal. Kursuse eesmärk on viipekeelse suhtlemis- oskuse arendamine kommunikatiivse kompetentsuse saavutamiseks kurtidega keeleoskustasemetel A1 ja A2 (Euroopa keeleõppe raamdokumendi, 2003, alajaotused). Keelt vaadeldakse suhtlusaktina, kus eesti viipekeele grammatika omandatakse praktiliste harjutuste kaudu. Pearõhk on teemakohaste viibete õpetamisel ning nende mõtestatud seoste loomisel. Kursuse jooksul julgus-

tatakse õpitut kasutama kurtidega suhtlemisel toetava vahendina. Kurtide kultuuri tutvustatakse sotsiokultuurilises kontekstis. TÜ filosoofiateaduskonnas on valminud õppekava eesti viipekeele kui võõrkeele omandamiseks.

Eelteadmised

Järgnevalt esitan ülevaate viipekeele õpetamise põhialustest, mida tuleks õppija seisukohalt arendada üldteadmistena enne keeleõppe/keeletundmise juurde asumist. TÜ-s kasutatavale viipekeele õpetamise ja õppimise süsteemile oleme leidnud toetust paljude välisautorite publikatsioonidest ja see julgustab oma kogemusi jagama.

Kuna tegemist on visuaal-motoorse keelega, on kahtlemata oluline, et õppijad juba enne keeleõpet arendaksid oma keha tunnetust, käte liikuvust ning füüsilise ruumi kasutamise oskust. Kuulajatena ei pööra me sageli tähelepanu neile pisiasjadele, mis kurdi inimese jaoks on olulised, seetõttu on oluline õpida ümbritsevat nägema ka teistmoodi. Tähtis on, et õppija oleks valmis, julgeks ja oskaks sõnumit väljendada ning taju- da keha, näo ja käte liikumise kaudu, mis on vaja omandada juba sissejuhata- va kursuse raames.

(1) *Pantomiihilised liigutused*. Soovitav on keele õpetamisel alustada pantomiimilistest situatsioonidest, mis viipekeeles tähendab sõnumi või info edastamist sõnatult, jäljendades tegevusi. Taoliste harjutuste puhul õpitakse ka oma kehakeelt enam märkama. Tekstide paremale mõistmisele aitavad kaasa kehahoiakute, keha- ja pealiigutuste iseloom, intensiivsus jmt, mis viipekeeles kannavad suhtleja jaoks tähendust eristavat funktsiooni. Viiped tulenevad sageli pantomiimilistest üldtuntud väljenditest (*tulema*), erinevatest toimingutest (*kamm-kammima*) jne. Samuti väljendatakse viipekeeles kehaliigutustega tundeid ja hoiakuid.

(2) *Mitteleksikaalsed näosignaalid* (suupildid, kulmude liikumine, pilgu suund jmt). Siingi ilmneb mittekäeliste signaalide kasutamisel sõnumi tähenduse muutus. Kurdi jaoks on mis tahes näoliigutus alati informatiivne, kandes viipekeele grammatika seisukohalt olulist rolli. Õpitakse miimika kasutamist vastavalt sõnumile, kuidas miimika väljendab rääkija tundeid ja hoiakuid, täp-

Käe tõstmine tunnis on nii mõnelegi kooli tulevasele lapsel "uus keel".

sustab ja muudab tähendust ning annab kõneldu kohta tagasisidet. Õpetatakse miimiliste liigutuste ja keeleliste näo- ja keeleeristamist. Kuuljate õpilaste suurim raskus viipekeele õppimisel on viiplemisega üheaegselt sobiva keha- hoiaku ja näoilme valimine.

(3) *Paigutamine struktureeritud viiperuumis.* Viipekeeles nimetatakse viiperuumiks kohta viipleja ees, kus toimub nn avatud artikulatsioon. Oluline on selgitada viiperuumi kasutamist suhtlemisel kurtidega (viiperuumi piirkonnad, kolmemõõtmelisus ning kokkuleppelisus). Viiperuumi kasutamine on väga tihedalt seotud paigaldamise, liikumise ja osutamise. Viibete paigaldamisega viiperuumis tuleb õppijale teadvustada selle tähendust objektide, nt suhete, hulga, aja väljendamisel. Näiteks aja väljendamiseks kasutatakse tinglikke ajaliine, millest igaühel on eri tähendus ja kasutusala. Teema raames õpetatakse ka proformide kasutamist ja tuletamist. Proformid on käekujud, millega asendatakse põhiviibet (näiteks märgib üksik sõrm peenikesi objekte – *pliiats*).

(4) *Suund ja liikumine.* Viiplemine on alati seotud liigutusega, nagu rääkimine on seotud häälega. Vastava teema ülevaates õpitakse mõistma liigutus- ning suunaviibete markerite muutumist vastavalt tegevusele. Ruumis orienteerumist käsitletakse selleks, et õppida asju ja olukordi märkama. Ruumi tajumise harjutused loovad hea aluse sujuvale viiplemisele ning selle mõistmisele.

(5) *Viipeloom.* Olulist tähelepanu tuleb pöörata visualiseeritud maailmas eksisteerivate objektide äratundmisele ning sellest tulenevate viibete moodustamisviiside tundmaõppimisele (viibete tuletamine objektidest ja tegevusest –

ikoonilisus). Selgitatakse, kuidas on viipe- tõe muutmise kaudu võimalik viipe tähendust täpsustada, kuidas moodustuvad viiped tegelikkust väljendavate objektide baasil.

Iga uue keele õppimine on tutvumine uue kultuuriga. Kurtusest tuleneva eripära mõistmine, respektiiv suhtumine kurtidesse ja nende kultuuri on kurtidega suhtlemise ja viipekeele omandamise alus. Eeltooduga peab kaasnema kurtide kultuuri põhialuste tundmaõppimine. Siin selgitatakse mõningaid kurtidele iseloomulikke käitumisviise ja seisukohti (tutvustamine, hüvastijätmine, folkloor, grupi normid, identiteet jne). Tõdetakse, et mida lähemal ollakse teise keele kasutajate grupile kas sotsiaalselt või psüühiliselt, seda efektiivsem on vastava keele omandamine.

Viipekeele süvaõppe ehk teatud tasemel keelepädevuse omandamisel tuleb lisaks eespool kirjeldatud ülevaatele põhjalikumalt mõista viipekeele lingvistilisi aspekte (viipekeele fonoloogia, morfoloogia, süntaks, transkriptsioon). Keele produktiooni eeldus on sellest arusaamine. Seega tuleb alustada jõukohaste viipekeelsete tekstide analüüsiga (kurdi viibeldud tekst videos). Kurdi inimese viiplemisest aru saamine on tavaliselt raskem kui oma viiplemine, mistõttu on üsna tüüpiline olukord, kus pärast kursuse läbimist osatakse küll ise sujuvalt viibelda, kuid kurdi inimese viipekeelse kõne mõistmine on pärsitud.

Kui varasemal perioodil õpetasid viipekeelt kuuljad ja/või ärksamad kurdid, siis tänapäeval ollakse seisukohal, et efektiivne keeleõpe on võimalik üksnes spetsiaalse ettevalmistuse saanud bilingvaalsete ja bikultuursete inimeste vahendusel, st oluline on pedagoogide

pädevus. Viipekeele õpetamisel nähakse ideaalina olukorda, kus praktilise keele õpetamisega tegeleb kurt, viipekeelt ema- või esmakeelena omandanud inimene, ning teoreetilisi aineid (lingvistika, kurtide kultuur jt) annab kuulja õpetaja suulisel kõnes. Samas väidetakse ka, et viipekeele sobivateks õpetajateks on näiteks kurtide kultuuri tundvad kurtide vanemate kuuljad lapsed, kes on juba lapsepõlvest kakskeel- sed. Viipekeele õpetajatel peab olema võimalus ka täiendusõppeks ja oma oskuste pädevuse tõstmiseks.

Õppevorm

Kuigi viipekeel on kuuljale samasugune võõrkeel nagu iga teinegi, on selle õppimise suhtes kahesuguseid arvamusi. Ühelt poolt väidetakse, et seda on lihtsam omandada kui teisi võõrkeeli, kui- võrd see toetub dominantkeelele. Teisalt ollakse arvamusel, et tänu viipekeele visuaalsusele, keha motoorsele liikumisele ning viibete kirjaliku ülesmärkimise komplitseeritusele on kuuljal viipekeelt just raskem õppida.

Meetodite valik. Võõrkeelte suulise väljendusoskuse õpetamiseks on välja arendatud mitu klassikalist õpetamis- meetodit, mida (vastavalt oma vajadus- tele) kohandades on eri maade viipe- keele õpetajad teadlikult hakanud oma töös kasutama. Ka viipekeele õpetami- sel sõltub meetodi valik eelkõige keele õpetamise eesmärgist ning sihtgrupi iseloomust.

Õppematerjali olemasolu. Visuaal- se keele õppimine eeldab lisaks sõna- raamatule ka suure hulga illustreeritud õppevahendite ning tehnilise baasi ehk keelelabori olemasolu. Viipekeele õpe- tamisel kasutatava metoodilise materjali võib jaotada kaheks. Üks osa õppema- terjalist kattub mis tahes teise võõrkeele õpetamise materjaliga (tekstid, pildid jmt), teine osa on viipekeelespetsiifiline (viipekeeles esitatud visuaalsed tekstid) materjal.

Õppeprotsessis peab osalejatel ole- ma võimalus enda viibeldud tekste sal- vestada ja seejärel analüüsida. Nüüdis- aegset õpetust silmas pidades tagaks selle keelelabor, mis koosneb igale õp- pijale mõeldud individuaalsest monito- rist, videomakist ja kaamerast, mis on ühendatud õpetaja puldiga. Paljudes riikides see nii ka on. Õpetajal on võima-

VIIPEKEEL

lik jälgida õpilaste individuaalset tööd õpetaja laual oleva monitori kaudu. Selline süsteem võimaldab igal õpilasel individuaalselt analüüsida oma tööd ning olla samal ajal seotud ka õpetajaga. Nii õpilase kui ka õpetaja seisukohalt tagab keelelabor paremaid tulemusi ning on ajasäästlik.

Vajalikud on ka kindlale tasemele mõeldud spetsiaalsed harjutuste kogumikud, mis koosnevad õpilase töövihikust koos õpetajaraamatuga ning sinna juurde kuuluva viibeldud materjaliga CD-plaadil. Eestis selliseid õppevahendeid kahjuks veel pole. Eriti suur vajadus on viipekeele sõnaraamatute järele. Seni on viipekeele õppimiseks kasutatav vaid 1988. a välja antud sõnastik "Kõnelevad käed" (sisaldab u 800 viibet).

Klassi suurus. Ameerika Viipekeele Õpetajate Assotsiatsiooni (ASLTA) väitel on viipekeele õpperühma optimaalne suurus sõltuvalt õpetuse eesmärgist ja tasemest 8–20 õpilast. Algajate rühmas ei tohiks õpilasi olla enam kui 20, iseseisva või vilunud tasemega (keskaste ja edasijõudnud) klassides soovitatakse väiksemat õpilaste arvu. Kyle ja Woll (5) täpsustavad ka õpetajate arvu klassis – iga nelja õpilase kohta peaks olema üks kurt õpetaja, st 20 õpilasega kursusel viis õpetajat (võimaldab teha grupitööd). Väikest õpilaste arvu soovitatakse järgmistel põhjustel.

(1) Algajate tasemel keskendub õpetus põhiliselt viipekeelest arusaamise arendamisele, õpilaste viipekeelsele eneseväljendusoskusele pööratakse vähem tähelepanu. Kuivõrd iseseisva ja vilunud tasemega õpilastele mõeldud kursuste eesmärk on eelkõige väljendus-, vestlemis- ja esinemisoskuse arendamine, peaks ka osalejaid vähem olema.

(2) Viipekeele olemuse tõttu on kirjalike harjutuste kasutamine raske ja ebaefektiivne. Kuid materjali sagedased ühised läbitöötamised küsimuste abil on eelkõige õpetajate seisukohast vajalikud, sest võimaldavad jälgida õpilaste edasiminekut ning keelevilumust. Ainult ühe õpilase jälgimine on märgatavalt ajamahukam.

(3) Õppetöös on soovitatav kasutada videosalvestatud tagasiside andmist (õpilane näeb oma esitust ning see kergendab produktsioonivigade parandamist tema enda poolt). See tehnika on

väga ajamahukas, iga kümneminutilise kassetti peale kulub u 30-45 minutit analüüsi, lisaks aeg, mil instruktor vaatab kassetti koos iga õpilasega individuaalselt (rõhutades õigeid ja valesid konstruktsioone).

(4) Kõik õpilased peavad viipekeele tunnis nägema nii õpetajat kui ka teisi õpilasi, sest viipekeele visuaalse olemuse tõttu tuleb selleks, et "kuulda", viipeajat näha. Õpilastele tuleb rõhutada, et tunnis tuleb jälgida kõiki viipeajaid, mitte üksnes õpetajat. Traditsioonilist laudade/toolide paigutust kasutada ei saa, õpilaste toolid paigutatakse ruumi poolringis, mis omakorda vähendab istekohtade arvu klassis.

Tundide toimumise sagedus. ASLTA soovib tunde läbi viia 3–5 korda nädalas, kus ühe tunni pikkus on 60 minutit. Kõige paremaid tulemusi annavad aga viipekeelekursused, mille raames toimuvad tunnid kaks korda nädalas ning ühe tunni pikkus on 75–90 minutit. Õpetuse kogumaht sõltub õpetamise eesmärgist.

Tunni struktuuri näide. Kyle'i ja Woll'i (5) arusaama järgi koosneb viipekeele tund kolmest etapist: materjali esmane esitus, töö gruppides, kokkuvõtte materjalist.

Materjali esmane esitus. Tunnis käsitlusele tulevat õppematerjali näevad õpilased videolt või kurdi õpetaja elavas esituses. Toolid on paigutatud poolringi. Iga vaatamise järel küsitakse õpilastelt, mis neile nähtust meelde jäi, ning vajadusel vaadatakse materjali uuesti.

Töö gruppides materjali detailseks aruteluks. Õpilased jagunevad väikeseks gruppideks, igal grupil on oma kurt õpetaja. Nimetatud etapp moodustab tunni põhiosa, näiteks kui tunni pikkus on 60 minutit, siis töötatakse rühmades 40 minutit.

Kursuse alguses teeb suurema töö õpetaja, kes analüüsib vaadatud materjali osade kaupa. Hiljem, õpilaste teadmiste suurenedes, muutub see pigem küsimuste-vastuste esitamise osaks, kus materjali analüüsivad ka õpilased.

Kokkuvõtte materjalist tähendab peamõtte väljatoomist ja olulisima fikseerimist. Kuigi õpilased istuvad uuesti sama paigutuse alusel kui tunni alguses, on esitatav siiski grupi, mitte üksikindiviidi arusaam.

Kokkuvõte

Keele õpetamine areneb kogu aeg. Eespool kirjeldatu pakub abi viipekeele õpetamise sisu- ja korraldusküsimuste lahendamisel, et tagada ühtlustatud õpetus ning selle parem kvaliteet.

Et käivitada viipekeele kui võõrkeele süsteemne õpe Eestis, vajame enam keele lingvistilisi uurimusi, oluline on määratleda viipekeele rahvusvaheliselt tunnustatud oskustasemed vastavalt Euroopa Nõukogu raamdokumendile ning koostada keeleoskuse mõõtmise testid (hindamiskriteeriumide ja hindamisviiside väljatöötamine). Enam tähelepanu tuleb pöörata viipekeeleõpetajate koolitusele ning nende sertifitseerimisele. Sellega on Eesti Kurtide Liit, Eesti Viipekeele Tõlkide Ühing, Kurtide Laste Vanemate Liit ning Tartu Ülikool ja Eesti Keelekeskus jõudumööda alustanud.

Kirjandus

- ERIC Digest. ERICEDRS, 19990201. Külastatud 22.03.2005.
- Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine ja hindamine. HTM-i Keeletalitlus, 2003.
- Hausenberg, A. R., Kikerpill, T., Rõigas, M., Türk, Ü. Keeleoskuse mõõtmine. Tallinn, Tea Kirjastus, 2003.
- Külastatud 22.03.2005, aadressil <http://www.aslta.org/index.html>
- Kyle, J. G. & Woll, B. Sign language: the study of deaf people and their language. Cambridge. New York, Cambridge University Press Second Language, Gallaudet University Press, 1985.
- Sutton-Spence, R., & Woll B. The Linguistics of British Sign Language. An Introduction. United Kingdom, Cambridge University Press, 2003.
- The American Sign Language Teachers Association (ASLTA) homepage
- Wilcox, S. & Wilcox, P. Learning to See. American Sign Language as a Foreign Language, 1991.